

INSTRUMENTELE PATIMILOR ÎN XILOGRAVURA DE CARTE ROMÂNEASCĂ VECHĂ (sec. XVIII-XIX)

CORNEL TATAI-BALTĂ
Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia
ANCA ELISABETA TATAY
Biblioteca Academiei din Cluj-Napoca

Instrumentele Patimilor (în latină: *arma Christi* = armele sau blazonul lui Christos) sunt simboluri ale suferințelor îndurate de Isus în săptămâna premergătoare răstignirii Sale. Sunt obiecte ce au o legătură strânsă cu patimile, începute cu prinderea, continuate cu judecarea și sfârșite cu răstignirea lui Hristos. Dintre acestea, cel mai frecvent întâlnite sunt următoarele: crucea, coroana de spini, sulia, trestia cu buretele înmuiat în oțet, stâlpul de tortură, biciul, nuiua sau legătura de nuiie, lanțurile, cuiele (în număr de trei), ciocanul, cleștele, scara, cele trei zaruri, hlamida de purpură (cu care a fost îmbrăcat Mântuitorul înainte de a fi răstignit, în semn de umilință că s-ar fi erijat în rege al iudeilor), gesturile de batjocură ale mercenarilor, sărutul lui Iuda, monedele de argint, cocoșul, cana și vasul (folosite de Pilat pentru a se spăla pe mâini), potirul, marama Veronicăi, legăturile mâinilor, torța etc. Se apreciază că numărul uneltelor Patimilor este de peste 30¹.

La început, aceste instrumente sunt interpretate întru totul ca dovezi ale triumfării și majestății lui Hristos. În secolele XII-XIII, concepția se modifică, ele fiind considerate exclusiv semne ale pătimirii, schimbare care se poate explica prin venerarea relicvelor ajunse în Occident prin intermediul cruciaților².

Ideea de a dispune instrumentele Patimilor în jurul unui motiv central o întâlnim încă din grafica timpurie. În xilogravura *Hristos ca om al suferinței*, executată la Ulm, în jurul anului 1470, uneltele Patimilor figurează în stânga și în dreapta Mântuitorului³. O xilogravură engleză, concepută în secolul al XV-lea, care reprezintă *Pietă*, posedă un cadru compartimentat cu numeroase instrumente ale Patimilor⁴. Acest mod de reprezentare îl aflăm, deopotrivă, în xilogravurile și antimisele românești din secolele XVIII și XIX, după cum se va vedea în continuare.

Instrumentele Patimilor ocupă o pondere însemnată și în xilogravurile artiștilor renascentiști germani: Albrecht Dürer, *Sfânta Treime*, 1511, și *Mesa Sf.*

¹ Sachs, Badstübner, Neumann 1980, p. 237, 239; Ferguson 1961, p. 14, 37, 38, 47, 48, 166, 172, 173, 176-183.

² Sachs, Badstübner, Neumann 1980, p. 239.

³ Höhn 1925, fig. de la p. 30.

⁴ Drimba 1990, fig. de la p. 458.

Gheorghe, 1511⁵, Lucas Cranach cel Bătrân, *Isus copil*, 1515⁶, sunt lucrări care au cunoscut un binemeritat răsunet, atât în epocă, cât și ulterior.

Preocuparea mai veche de a asocia instrumentele Patimilor cu scena Judecării de Apoi este magistral realizată de Michelangelo în Capela Sixtină de la Vatican (1534-1541)⁷. Și de data aceasta, instrumentele Patimilor sunt concepute ca simboluri ale triumfului lui Hristos. Vizând aceeași idee, Lorenzo Bernini, marele artist al barocului, a dotat podul Sant Angelo de la Roma cu statui de îngeri care poartă simboluri ale Patimilor (1667-1669)⁸.

Din xilogravura ucraineană, aflată în aria de răspândire a artei germane și italiene, semnalăm doar ilustrația existentă în *Octoihul* de la Kiev din 1670, în centrul căreia este amplasată o cruce care susține coroana de spini, sulita, trestia cu buretele, cocoșul, stâlpul de tortură și trei cuie⁹.

Cea dintâi xilogravură românească în care sunt înfățișate instrumentele Patimilor este *Răstignirea* semnată de Ioanichie (Bakov) și datată 17(0)5, din *Liturghia* (cu *Molitvenic*) de la Râmnic din 1706, repetată în *Octoihul* apărut în același centru tipografic tot în 1706. Scena *Răstignirii* prezintă în fundal Ierusalimul, sugerat prin elemente de arhitectură care provin din ambianța rusească (turla etajată și cea prevăzută cu bulb de ceapă). Talentatul meșter, pe care îl considerăm de origine ucraineană, s-a inspirat adeseori în executarea frumoaselor sale ilustrații de la București și Buzău din modelele apărute în cărți de la Kiev și Lvov, după cum s-a demonstrat¹⁰. Este posibil ca din aceeași sursă să fi primit impulsuri și când a conceput cadrul divizat în 16 compartimente al *Răstignirii*. În colțuri sunt dispuse simbolurile apocaliptice ale evangheliștilor (îngerul, leul, boul și vulturul), iar în celelalte 12 compartimente sunt redată instrumentele Patimilor, după cum urmează: sus – marama Veronicăi și potirul; jos – cana împreună cu vasul deasupra căruia s-a spălat Pilat pe mâini, zicând: „Nevinovat sunt de sângele Dreptului acestuia. Voi veți vedea!” și punga cu cei 30 de arginți pentru care Iuda l-a vândut pe Isus; în stânga – legăturile mâinilor; stâlpul de tortură alături de nuiete; lămpașul; cuiele împreună cu cleștele; în dreapta – steaguri; scara, sulita cu care a fost străpunsă coasta lui Isus, trestia cu buretele înmuiat în oțet; cămașa lui Isus și zarurile; ciocanul alături de clește. Credem că această complexă și izbutită ilustrație s-a aflat la baza xilogravurilor semnate de Ieremia M(a)rc(o)v(ici) la Iași (*Octoih*, 1726), I(oanițiu) E(ndrédi) la

⁵ Kurth 1963, fig. 263-264.

⁶ Sachs, Badstübner, Neumann 1980, fig. p. 238.

⁷ Rome 2000, fig. p. 132.

⁸ Baroque 1998, fig. p. 291; Rome 2000, p. 204, fig. p. 204-205.

⁹ Guseva, Kameneva, Polonscaia 1981, p. 17, fig. 1287.

¹⁰ Tatai, Tatai-Baltă 2015, p. 17-22; Tatai, Tatai-Baltă 2015-2016, p. 175-192; Tatai, Tatai-Baltă 2018, p. 269-286.

Blaj (*Octoih*, 1783) și Ioniț Ion Voina la Brașov (*Molitvenic*, 1811)¹¹. Cadrul xilogravurii din urmă nu mai conține însă 16 compartimente, ci doar 14. În schimb, aici figurează și cocoșul, amintind de lepădarea lui Petru.

Fără a fi incluse în chenar compartimentat, instrumentele Patimilor se regăsesc și în alte ilustrații românești. Ne referim la *Răstignirea* din *Triod*, Râmnic, 1731, temă reluată în același centru tipografic, dar semnată de data aceasta P(opa) C(ostandin), în edițiile din 1761 și 1777 ale *Triodului*, dar și în cele XII volume ale *Mineiului*, 1776-1780; la *Sfânta Împărțășanie* de Vlaicu din *Ceaslov*, Blaj, 1751 și 1753; la *Răstignirea* de Petru (Papavici Râmniceanu) T(ipograf) din *Triod*, Blaj, 1771, 1800, 1808, 1813 și *Octoih*, Blaj, 1783, precum și la *Răstignirea* datorată (precum reiese din documentele tipografiei¹²) gravorului Carolus Fridericus Hederich, repetată în toate volumele celor două ediții ale *Mineiului* de la Buda din 1804-1805, repetată tot la Buda în *Triodul* și *Strastnicul* din 1816. Xilogravorul Petru Papavici a recurs la imaginea *Răstignirii* din *Evanghelia* de la Lvov, 1636, dar instrumentele Patimilor le-a preluat din una dintre cărțile de la Râmnic. La rândul său, autorul de la Buda a apelat la una dintre xilogravurile de la Râmnic¹³. Dacă în ilustrațiile de la Râmnic, Blaj (cea semnată de Papavici) și Buda instrumentele Patimilor sunt dispuse lateral, în cea a lui Vlaicu, de inspirație occidentală¹⁴, ele figurează și la bază.

Trebuie spus că între arta grafică și cea a antimiselor există anumite interferențe, care nu pot fi tăgăduite. În secolele XVI-XVII antimisele prezintă cu precădere crucea și simbolurile sau chipurile evangheliștilor. Începând din secolul al XVIII-lea, principala scenă a acestora este *Punerea în mormânt*, *Plângerea* sau *Coborârea de pe cruce*. În chenarul lor pot fi cuprinse instrumentele Patimilor¹⁵. Cităm, în acest sens, doar antimisul episcopului Inochentie Micu, imprimat după o placă de metal gravată de sibianul Georgius Beer la 1734¹⁶. Credem că în vederea demersului său, meșterul a apelat la un antimis din Țara Românească de la 1730.

Chiar dacă Stanci(ul) Tip(ograf) a cunoscut unele dintre xilogravurile românești de mai sus sau antimise, el concepe într-o manieră creatoare și cu oarecare dexteritate *Cadrul foii de titlu* al *Penticostarului* de la București din 1782¹⁷. Sus figurează *Învierea* și simbolurile evangheliștilor, înscrise în

¹¹ Tatai-Baltă 1995, p. 71.

¹² Veress 1982, p. 98; Tatay 2011, p. 79.

¹³ Tatay 2011, p. 70-71, 143.

¹⁴ Vezi pentru detalii: Tatai-Baltă 1995, 57-58.

¹⁵ Vezi pentru detalii: Truță 2014, p. 75-118.

¹⁶ După aceeași placă au fost imprimate și antimisele episcopilor uniți: Petru Pavel Aron, Ioan Bob și Ioan Lemeni. Vezi Tatai-Baltă 2003, p. 51-63; Porumb 2011, p. 79-84, fig. 1-5.

¹⁷ Tatay, Tatai-Baltă 2015, p. 52, fig. 122.

medalioane circulare, iar jos apar Sfinții Constantin și Elena, susținând crucea. Lateral și la bază, chenarul conține 10 compartimente cu instrumentele Patimilor, vehiculate cu un oarecare interes în grafica românească și adeseori în arta europeană¹⁸.

În concluzie, precizăm că am simțit nevoia să abordăm acest subiect deoarece în literatura de specialitate din România este mai puțin cunoscut. Desigur că evidențierea instrumentelor Patimilor avea menirea de a-i înduioșa pe credincioși, determinându-i să înțeleagă mai bine cumplitele suferințe îndurate de Isus Hristos pentru salvarea păcatelor omenirii.

The Instruments of the Passion in the Woodcuts of Early Romanian Books (18th-19th centuries)

ABSTRACT

The instruments of Christ's Passion appear in several woodcuts in the early Romanian Books. The religious books in which they are reproduced were published in the following centers: Râmnic, Iași, Blaj, Bucharest, Buda, Brașov, between 1706-1811. Most of these woodcuts were signed by remarkable craftsmen who are well known in the history of early Romanian graphics: Ioanichie Bakov, Ieremia Marcovici, Vlaicu, Petru Papavici Râmnicianu, Ioanițiu Endrédi, Popa Costandin Râmnicianu, Stanciul Tipograf, Ioniț Ion Voina. There are doubtless interferences between the graphic representation of the Passion and the images shown on the antimensions. Certainly, their source of inspiration comes from the Occident.

List of illustrations

Fig. 1 – *Christ as a Man of Sorrows*, woodcut, Ulm, circa 1470

Fig. 2 – *Pietà*, English woodcut, sec. XV

Fig. 3 – Albrecht Dürer, *The Trinity*, woodcut, 1511

Fig. 4 – Albrecht Dürer, *The Mass of St. George*, woodcut, 1511

Fig. 5 – Lucas Cranach the Elder, *Jesus as a Child*, woodcut, 1515

Fig. 6 – Ioanichie Bakov, *The Crucifixion*, woodcut, 1705, *Liturghie*, Râmnic, 1706

Fig. 7 – Ioanițiu Endrédi, *The Crucifixion*, woodcut, *Octoih*, Blaj, 1783

Fig. 8 – *The Crucifixion*, woodcut, *Triod*, Râmnic, 1731

Fig. 9 – Vlaicu, *The Eucharist*, woodcut, *Ceaslov*, Blaj, 1751

Fig. 10 – Stanciul Tipograf, *Title Page Frame*, woodcut, *Penticostar*, București, 1782

¹⁸ Cooper, Denny-Brown 2016.

Fig. 1 – Hristos ca om al suferinței, xilogravură colorată, Ulm, circa 1470

Fig. 2 – Pietà, xilogravură engleză, sec. XV

Fig. 3 – Albrecht Dürer, Sfânta Treime, xilogravură, 1511

Fig. 4 – Albrecht Dürer, *Mesa Sf. Gheorghe*, xilografură, 1511

Fig. 5 – Lucas Cranach cel Bătrân, *Isus copil*, xilogravură, 1515

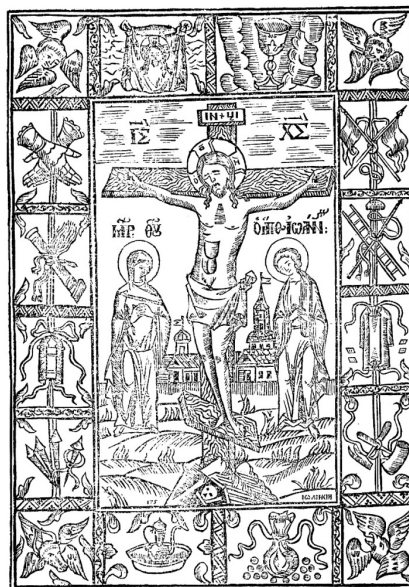

Fig. 6 – Ioanichie Bakov, *Răstignirea*, 1705, xilogravură, *Liturghie*, Râmnic, 1706

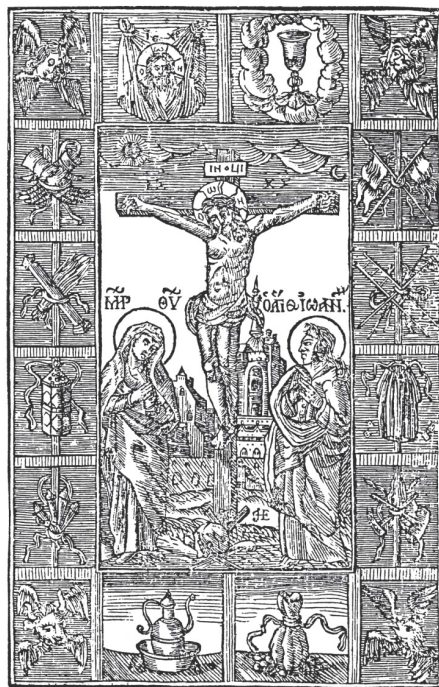

Fig. 7 – Ioanițiu Endrădi, *Răstignirea*, xilogravură, *Octoih*, Blaj, 1783

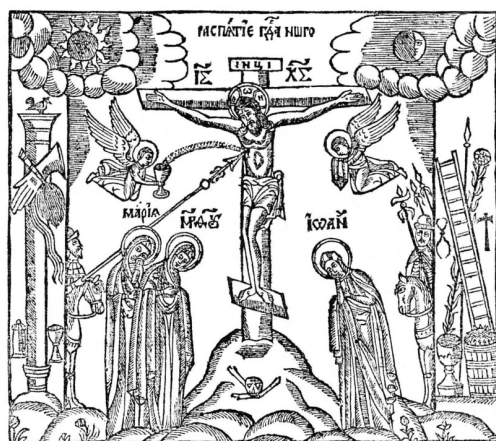

Fig. 8 – *Răstignirea*, xilogravură, *Triod*, Râmnic, 1731

Fig. 9 – Vlaicu, *Sfânta Împărtășanie*, xilogravură, *Ceaslov*, Blaj, 1751

Abrevieri bibliografice

- Baroque 1998 – *Baroque. Architecture, Sculpture, Painting*, edited by Rolf Toman, Köln, Könemann, 1998
- Cooper, Denny-Brown 2016 – Lisa H. Cooper, Andrea Denny-Brown (ed.), *The Arma Christi in Medieval and Early Modern Material Culture*, New-York, Routledge, 2016
- Drimba 1990 – Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 3, București, Editura Științifică, 1990
- Ferguson 1961 – George Ferguson, *Signs and Symbols in Christian Art: With Illustrations from Paintings from the Renaissance*, New York, Oxford University Press, 1961
- Guseva, Kameneva, Polonscaia 1981 – A. A. Guseva, T. N. Kameneva, I. M. Polonscaia (ed.), *Ucrainschie cnighi chirillovscoi peciati, XVI-XVIII vv. Catalog izdani, Vîpusc II, Tom 1, Kievskie izdaniia, 2 – I polovină XVII. v*, Moscova, 1981
- Höhn 1925 – Heinrich Höhn, *Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Leipzig, Karl Robert Langewiesche Verlag, 1925
- Kurth 1963 – Willi Kurth (ed.), *The Complete Woodcuts of Albrecht Dürer*, New York, Dover Publications INC., 1963
- Porumb 2011 – Marius Porumb, „Gravorul sibian George Beer și antimisul episcopului Inochentie Micu”, în *Ars Transilvaniae*, XXI, 2011, p. 79-84
- Rome 2000 – *Rome. Art et Archéologie*, sur la direction de Andrea Augenti, Firenze, Scala, 2000.
- Sachs, Badstübner, Neumann 1980 – Hannelore Sachs, Ernst Badstübner, Helga Neumann, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, Leipzig, Koehler & Amelang, 1980
- Tatai-Baltă 1995 – Cornel Tatai-Baltă, *Gravorii în lemn de la Blaj (1750 – 1830)*, Blaj, Editura Eventus, 1995
- Tatai-Baltă 2003 – Cornel Tatai-Baltă, „Antimise din secolele XVIII-XIX, păstrate la Muzeul de Istorie din Blaj”, în Cornel Tatai-Baltă, *Interferențe cultural-artistice europene*, Blaj, Editura Astra, 2003, p. 51-63
- Tatay 2011 – Anca Elisabeta Tatay, *Din istoria și arta cărții românești vechi: gravura de la Buda (1780-1830)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011
- Tatay, Tatai-Baltă 2015 – Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, *Xilogravura din cartea românească veche tipărită la București (1582-1830)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015
- Tatay, Tatai-Baltă 2015-2016 – Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, „Gravuri de Ioanichie Bakov din cartea românească veche (1678–1705)”, în *Libraria*, nr. XIV-XV, 2015-2016, p. 175-192
- Tatay, Tatai-Baltă 2018 – Anca Elisabeta Tatay, Cornel Tatai-Baltă, „Observations sur le livre illustré imprimé à Bucarest (XVIe-XIXe siècle)”, în *Histoire et civilisation du livre. Revue internationale*, XIV, Geneve, Librairie Droz, 2018, p. 269-286
- Truță 2014 – Nica M. Truță, *Sfântul antimis. Studiu istoric, liturgic și simbolic*, București, Nemira, 2014 (ediția anastatică a celei din 1943)
- Veress 1982 – Veress Endre, *A budai Egyetemi Nyomda roman kiadványainak dokumentumai, 1780 – 1848* (editată de Domokos Sámuel), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982

Cuvinte-cheie: instrumentele patimilor; carte românească veche; Albrecht Dürer, Ioanichie Bakov, Râmnic, Blaj, București

Keywords: instruments of the Passion, early Romanian book, Albrecht Dürer, Ioanichie Bakov, Râmnic, Blaj, Bucharest